

ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Jeho obavy se ukázaly jako liché

His fears proved to be misplaced

MILAN HRDLIČKA

Západočeská univerzita v Plzni

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4976-8286>

E-mail: Milan.Hrdlicka@ff.cuni.cz

Abstract: This entry goes into the meaning and use of the attribute *lichý* (odd). This attribute can evoke misleading interpretation, which does not relate only to the opposite of the attribute *sudý* (even). Such an interpretation is based on the symbolism of numbers, but the expression itself has paradoxically few to do with it. It comes of the Etymologic dictionary of Czech as well as of the Dictionary of Literary Czech. In old Czech *lichý* meant also *deceitful*, *bad*, *trivial*. Its present synonyms are inter alia *unreal*, *unsubstantiated*, *false* and its derivatives are for example *flatter*, *flatterer*, *flattery*, *flattered* and even *usury* and *usurer*.

Abstrakt: V příspěvku se přibližuje význam a řečové užití atributu *lichý*, které může svádět k zavádějícímu výkladu nejen sudých čísel. Vychází se ze symboliky čísel, s nimiž má daný výraz paradoxně jen málo společného, ale především z Etymologického slovníku češtiny i ze Slovníku spisovné češtiny. Ukazuje se, že již ve staré češtině znamenal lexém *lichý* „podvodný, zlý, prázdný“ (srov. jeho dnešní česká synonyma *neodpovídající skutečnosti*, *neodůvodněný*,

klamný aj.). K odvozeným výrazům od lexému *lichý* se např. řadí lexémy *lichotit*, *lichotník*, *lichotka*, *polichocený*, *lichva*, *lichvář*, *lichvařit*.

Keywords: etymology, numeral, counting, Czech grammar, the symbolism of numbers, semiotics, synonym, derivative word, meaning

Klíčová slova: etymologie, číslovka, počítání, česká mluvnice, symbolika čísel, sémiotika, synonymum, odvozené slovo, význam

Pochopitelně nejen v současném českém jazyce se mohou v jednotlivých oblastech komunikace objevovat různá matoucí či zdánlivě zavádějící vyjádření,¹ jejichž význam, resp. funkce v komunikaci nemusejí být jinojazyčnému mluvčímu na první pohled zřejmé. Jedním z nich je nepochybně i dnes běžně užívané spojení figurující v názvu příspěvku. Atribut *lichý* totiž může snadno svádět k mylné domněnce, že se obsah výpovědi patrně vztahuje k českým numeraliím (v akademickém *Slovníku spisovné češtiny*, viz dále, je ostatně daný význam primárně vztahován právě k oblasti českých číslovek). Jak se však v dalším výkladu pokusíme stručně ukázat, uvedený výrok má s českými číslovkami nebo s číselnými spojeními kupodivu jen nemnoho společného.

Interpretace uvedené výpovědi je pro rodilé mluvčí češtiny snadná a jednoznačná – vyrozumívá se z ní, že obavy dotyčného byly neopodstatněné, bezdůvodné, zbytečné, mylné. Výklad onoho na první pohled neproblémového sdělení by však současně mohl svádět k nesprávnému závěru, totiž že by v opačném případě (opozitum) bylo možné užít antonymního lexému *sudý*. Mohlo by k tomu vést obecně rozšířené pojmání sudých čísel jako něčeho úplného, završeného, kompletního, pozitivního (srov. blíže Černý a Holeš, 2004).² Podobné úvahy se ovšem jeví jako zcela nepřipadné.

¹ Mezi taková spojení s vysokou četností výskytu se řadí kupř. synonymní vyjádření *jednou tolik* a *dvakrát tolik*, které se v současné češtině běžně užívá v případech 100 % navýšení ceny, počtu, množství. Stojí-li kupř. pivo 60 Kč a dotyčný v dražším podniku zaplatí dvojnásobnou cenu, tedy 120 Kč, je běžné uvést, že *Zaplatil jednou / dvakrát tolik* (blíže viz Hrdlička, 2019, tam i další relevantní literatura).

² Zmínění autoři mimo jiné uvádějí (Černý a Holeš, 2004, s. 199), že číslo *dvě* může (vedle jiných významů) figurovat rovněž jako symbol rovnováhy, veličina *čtyři* je kromě jiného symbolem vesmíru, harmonie, pořádku, počet *šest* bývá považován za nejdokonalejší číslo představující rovnováhu, harmonii, *osm* je zase prvním číslem kubickým (2 x 2 x 2) a evokuje dokonalost atd. Jako kontrast ocitujeme hodnocení číslovky *třináct*: „*Třináctka se odedávna považovala za nešťastné číslo věštící neblahé události, katastrofy, smrt, prokletí a zradu patrně proto, že následuje po šťastné dvanáctce, ale i proto, že se toto číslo podle tradice spojovalo s Jidášem Iskariotským. Podle některých pověr mělo souvislost s obcováním čarodějnic. Na Blízkém Východě také symbolizovala podzemní svět a byla považována za číslo rušící kosmický pořádek.*“ (Černý a Holeš, 2004, s. 200).

Kde tedy hledat uspokojivé vysvětlení?

Nahlédneme-li do již výše zmíněného *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Filípec a kol., 1998, s. 165), zjistíme, že polysémní lexém *lichý* znamená jednak (v číselném určení) ‚nedělitelný dvěma‘, kupř. *liché číslo*, *lichý počet*, jednak – a to je pro danou kauzu klíčové – se jím rozumí ‚neodpovídající skutečnosti, bezpodstatný, klamný‘, kupř. *liché obvinění*, *lichá výmluva*; SSČ (1998, s. 165) uvádí i substantivní podobu – *lichost* (ž.).³

Na základě těchto výmluvných dokladů by bylo možné pokládat daný případ za uzavřený a za vyřešený.

Jako poměrně relevantní se ovšem může jevit rovněž hledisko historizující a komparatistické (míněno v rámci slovanských jazyků). V Rejzkově *Českém etymologickém slovníku* (Rejzek, 2001, s. 343) se totiž uvádí, že *lichý* znamenalo ve staré češtině ‚podvodný, zlý, prázdný‘, což jen dokládá převažující negativní konotace daného výrazu v naší mateřštině. Patří mezi ně třeba lexémy *lichotka* (= lichotivá řeč), *lichotník* (= kdo lichotí, falešný lichotník), ale také *lichva* (= půjčování peněz na nepřiměřeně vysoký úrok), *lichvář* (= kdo se obohacuje lichvou), *lichvařit* (= provozovat lichvu) aj. (srov. SSČ 1998, s. 165). Jen na okraj poznamenáváme, že je v tomto směru nepřehlédnutelný významový rozptyl v jednotlivých slovanských jazycích (srov. SSČ 1998, s. 165) – třeba v polštině byly ekvivalentem výrazu *lichý* adjektiva ‚špatný, ničemný‘, v ruštině však výraz *lichój* značil ‚smělý, obratný‘, zatímco chorvatské *lih* se chápalo jako ‚nepárový‘⁴ apod.

Závěrem malá noticka související s pojednávanou významovou stránkou číslovek a číselných výrazů, resp. s jejich možným pozoruhodným a překvapujícím zakódováním. Týká se nápadně obdobných podob lexému *noc* v některých germánských a románských jazycích.

Zmíněné pojmenování pochází z indoevropského základu **nokwts* (Rejzek, 2001, s. 413). V rámci výše uvedených rodin jazyků se však setkáváme s nenápadným „zamaskováním“ číslovky *osm*, které obvykle uniká pozornosti mluvčích.⁵ Podle našeho soudu se rozhodně nejedná o nahodilost, ba právě naopak – jde nepochybně o záležitost systémovou. V této souvislosti je snad možné se domnívat, že je tomu tak z důvodu explicitního číselného označení nástupu dotyčného úseku dne.

Uvedeme několik příkladů: kupř. v němčině, kde je situace velmi zřetelná, se *noc* řekne *Nacht* (neboli v „dekódované“ podobě *N-acht*), obdobně je tomu v angličtině (srov. *night* mající jak po stránce grafické, tak i zvukové velmi blízko k inkriminova-

né číslovce *eight*) nebo ve francouzštině (*nuit* = *n+huit*), odkazujeme také na analogické španělské *noche* (*n-ocho*), popř. na italské *notte* (*n-otto*).

x

Již opakovaně jsme ve svých příspěvcích (nejen) v časopise *Bohemistika* zdůrazňovali, že je oblast číslovek a číselných spojení mimořádně zajímavá a podnětná a že její další výzkum může přinést další nové poznatky i netušená zjištění a souvislosti.

Literatura

ČERNÝ, J. a HOLEŠ, J. (2004). *Sémiotika*. Praha: Portál.

FILÍPEC, J. a kol. (1998). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.

HRDLÍČKA, M. (2019). Je jednou tolik dvakrát tolik? In: E. Rusínová (ed.), *Přednášky a besedy z LII. ročníku Letní školy slovanských (bohemistických) studií*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, s. 79–84.

REJZEK, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Praha: LEDA.

³ Připomínáme v této souvislosti i kompozita *lichoběžník*, *lichokopytník*, *lichorešnice*.

⁴ Lexém *sudý* (v praslovánštině **sodŭ*) je pokračováním indoevropského **som-dho-*, což znamená ‚složený (ze dvou dílů)‘, odtud *dělitelný na dvě části* (blíže Rejzek 2001, s. 613).

⁵ Na danou problematiku bylo poukázáno v diskusi v semináři české gramatiky na Letní škole slovanských studií pořádané na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.